

Porodična zadruga i njeni relikti

Porodična zadruga i savremena jugoslovenska porodica

(Sociološki pogled na kontinuitet*)

Dr Olivera Burić

I

Porodična zadruga u Jugoslaviji bila je predmet mnogobrojnih istraživanja domaćih i stranih autora.¹ Ovi su radovi uglavnom monografskog karaktera i pružaju dragocenu građu teoretičarima koji su pokušali da objasne nastanak, održavanje i nestajanje ove posebne forme društvene organizacije. Međutim, iz naše savremene perspektive ipak nedostaje jedan celovit osvrt na porodičnu zadrugu. Ne postoje ni sigurni podaci o sadašnjoj teritorijalnoj rasprostranjenosti ove pojave, bilo u njenom izvornom ili modificiranom obliku. Očigledno je da postoji potreba da se i sociologija više angažuje na ovom polju i da uz pomoć ostalih naučnih disciplina, teorijski i metodološki sveobuhvatnije osvetli pojavu porodičnih zadruga. Ovaj rad, međutim, nema tako krupnih ambicija. Želimo samo da damo opšti pregled sadašnjeg stanja i putova kojima bi verovatno trebalo usmeriti dublja istraživanja. U tom smislu zadržaćemo se na nekim statističkim podacima koji na posredan način otkrivaju tendencije nestajanja struktura porodičnih zadruga, te na rezultatima nekih savremenih istraživanja porodičnog života u Jugoslaviji iz kojih se vidi da neki elementi ponašanja, vrednosnih orijentacija, pa čak i institucionalnih oblika i danas vuku koren iz tradicionalne porodične organizacije.

II

Naša statistika evidentira broj domaćinstava ali ne i broj porodica u jednom domaćinstvu, a što bi moglo ukazati na broj porodica zadružnoga

* Referat pripremljen za Međunarodnu konferenciju *Philip Mosely and the Family Zadruga*, 12—14. oktobar 1973, Bloomington, Indiana, USA.

¹ U štampi se nalazi jedan od dosada najobuhvatnijih (sa oko 1000 bibliografskih jedinica) i anotiranih pregleda radova o porodičnoj zadruzi: Andrejić, Lj: »Bibliografija o porodičnoj zadruzi kod naših naroda«, *Glasnik etnografskog muzeja*, Beograd, 1973.

tipa. Ona evidentira domaćinstva prema broju članova (od 1 do 8), s tim što je poslednja skupina ona koja sadrži »8 i više članova«. Polazeći od činjenice da zadrudni tip porodične organizacije nema tačno određenu veličinu (ona se kreće od 5 pa čak i do 100 članova),² može se pretpostaviti da u statističkim skupinama od 5, 6, 7, a naročito onima od 8 i više članova domaćinstva, ima i proširenih porodica koje po svojoj veličini, strukturi i organizaciji manje ili više odgovaraju onom što se naziva porodična zadruga.

Tabela 1

Domaćinstva prema broju članova

Godine popisa	Ukupno domaćinstava	Broj članova u domaćinstvu							
		1	2	3	4	5	6	7	8 i više
1948.	100	12,9	14,1	15,5	15,9	13,6	10,3	6,9	11,0
1953.	100	12,2	14,4	16,4	16,8	13,6	10,0	6,6	9,9
1961.	100	13,5	15,4	17,2	14,7	13,6	9,2	5,4	6,9
1971.	100	12,9	16,3	19,0	21,3	12,9	8,0	4,3	5,3
Promena u %:			+2,4	+4,5	+5,2	-0,5	-2,3	-2,6	-5,7

Izvor: *Statistički godišnjak Jugoslavije 1973*, Beograd, SZS, str. 88.

Za 23 godine broj najvećih domaćinstava se prepolovio, a s nešto manjim tempom smanjio se i broj domaćinstava sa 5, 6 i 7 članova. U isto je vreme najviše porastao broj domaćinstava sa 4 člana (koja pretežu i za koja možemo pretpostaviti da su u najvećem broju slučajeva sastavljena od samo jedne potpune »nuklearne« porodice: od bračnog para i dvoje dece). Povećao se — iako nešto manje, i broj ostalih malih domaćinstava, onih sa 3 i 2 člana. Domaćinstva sa 1 članom, takozvana samačka domaćinstva, u poslednje dve decenije se održavaju na istom nivou. Očigledno je da se struktura velikih jugoslovenskih domaćinstava stalno smanjuje, što na posredan način može ukazati na proces izumiranja i poslednjih ostataka porodičnih zadruga.

Promene u veličini domaćinstva ne odvijaju se istim tempom u svim regionima i nacionalnim grupacijama Jugoslavije.

Zaključujemo da je sporiji tempo smanjivanja domaćinstava u krajevima gde su i ranije ona bila manja (Slovenija, Vojvodina, Hrvatska), te da je brži tamo gde su po tradiciji domaćinstva bila veća i u kojima su bile zastupljene porodične zadruge (Srbija, Bosna i Hercegovina, Makedonija). Međutim, oni krajevi koji su nekad imali velika domaćinstva ali su se sporije ekonomski i industrijski razvijali, pokazuju i znatno slabije smanjivanje veličine domaćinstava. Tako je na primer u Crnoj Gori prosečan broj članova domaćinstava najmanje opao (za svega 0,17 članova), dok je na Kosovu čak porastao.

Samo je jedanput učinjen pokušaj da se iz strukture domaćinstva »izvuče« porodični sastav, odnosno da se utvrdi koliko ima domaćinstava u kojima pored nuklearne porodice žive i članovi bliže i dalje rodbine. Rezul-

² Bogišić, B.: *O obliku zvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata*, Beograd, 1884, str. 40; Popović V.: »Zadruga«, II deo, *Glasnik zemaljskog muzeja BiH*, XXXIII, 1921; Ilić, A.: »Sistem prava u kućnoj zadrugi u Crnoj Gori«, *Sloga*, 1936, str. 203.

tati popisa 1953. godine dali su podatke o porodičnom sastavu domaćinstva prema republikama i autonomnim pokrajinama Jugoslavije, što je posebno značajno, kad se uzme u obzir da se republike umnogome poklapaju sa etnokulturnim karakteristikama stanovništva. (Tabela 3)

Tabela 2

Broj lica na 1 domaćinstvo, po republikama i autonomnim pokrajinama

Godina	Ukupno SFRJ	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		
							uža	Vojvodina	Kosovo
1921.	5,10								
1931.	5,14								
1948.	4,37	5,15	4,51	3,94	5,28	3,78	4,54	3,61	6,26
1953.	4,29	5,04	4,55	3,81	5,30	3,66	4,44	3,50	6,42
1961.	3,99	4,64	4,43	3,56	5,02	3,47	3,97	3,31	6,32
1971.	3,82	4,41	4,43	3,43	4,68	3,35	3,63	3,18	6,61
Promene:	-1,28	-0,74	-0,17	-0,51	-0,60	-0,43	-0,91	-0,43	+0,25

Izvor: *Statistički godišnjak Jugoslavije 1973*, Beograd, SZS, str. 82. i 348.

Tabela 3

Domaćinstva prema porodičnom sastavu

Struktura domaćinstva	Ukupno SFRJ	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		
							uža	Vojvodina	Kosovo
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Samačko	12,2	8,8	15,0	14,0	7,0	17,3	11,7	13,0	5,5
Nuklearna porodica	53,9	59,8	59,1	53,8	53,0	57,6	47,3	60,6	43,3
Šira porodica	29,6	27,1	24,9	27,8	38,5	19,9	37,5	20,5	47,2
Porodica nuklearna ili šira — sa nesrođnicima	3,2	4,0	1,0	3,0	1,0	4,2	2,6	4,3	4,0
Samo nesrođnici u domaćinstvu	1,00	0,3	—	1,4	0,5	1,0	0,9	1,6	—
Nepoznato	0,1	—	—	—	—	—	—	—	—

izvori: Breznik, D.: *Društvena statistika*, Beograd, Viša statistička škola, 1960, str. 114; *Statistički bilten*, Beograd, SZS, br. 30, 1954.

Uočljivo je da porodična struktura domaćinstava odgovara stepenu razvijenosti datoga regiona, kao i specifičnosti njegove kulture. Slovenija — koja se nalazi na srednjeevropskom nivou razvijenosti — ima najviše samačkih domaćinstava, odnosno neoženjenih i neudatih osoba koje žive u posebnom domaćinstvu. U Vojvodini — visokorazvijenom poljoprivrednom regionu, sa dugom tradicijom srednjeevropskog uticaja — nalazimo najveći broj domaćinstava samo sa jednom porodicom (tzv. nuklearnog tipa). Pokrajina Kosovo — region najzaostaliji u privrednom razvoju i s dugom tradicijom orijen-

talnog uticaja — ima najveći broj proširenih porodica, tj. onih u čijim domaćinstvima pored nuklearne porodice žive bliži i dalji srodnici. U celini gledano, u Jugoslaviji je 1953. godine u oko 30% domaćinstava pored nuklearne porodice živeo i netko od bliže ili dalje rodbine.

Ukoliko se uzme samo skupina porodičnih domaćinstava, a izostave samačka i ona koja su sastavljena iz nesrodnika, deo proširenih porodica u ukupnoj skupini porodica još je veći (oko 35%).

Tabela 4

Porodična struktura domaćinstava

Porodice	SFRJ	BiH	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija		
							uža	Vojvodina	Kosovo
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nuklearna porodica	62,2	65,8	69,6	63,4	57,4	70,5	54,1	71,1	45,8
Proširena porodica	34,2	29,8	29,1	33,0	41,7	24,3	42,9	23,9	50,0
Porodica sa nesrodnicima	3,6	4,4	1,3	3,6	0,7	5,2	3,0	5,0	4,2

Ranije smo napomenuli da se broj samačkih domaćinstava (kojih u Jugoslaviji ima oko 13%) u poslednjih 23 godina ne menja. Ako se pođe od činjenice da samačka domaćinstva čine oni koji ne žive u bračnoj zajednici, onda se postavlja pitanje da li se svi modaliteti ove skupine stanovništva ponašaju na isti način ili su međusobno diferencirani. Statistički podaci prema bračnom stanju u poslednjoj deceniji pružaju sledeću sliku (Tabela 5):

Tabela 5

Stanovništvo staro 15 i više godina, prema bračnom stanju — prema popisu 1961. i 1971.

Bračno stanje	1961.			1971.		
	Svega	Muško	Žensko	Svega	Muško	Žensko
Ukupno u braku	65,7	67,9	63,7	65,4	67,0	64,0
Izvan braka	34,3	100,0	31,9	100,0	32,8	100,0
— neoženjeni		69,5	85,8		71,3	87,2
— udovci, udovice		26,3	11,5		23,5	9,5
— razvedeni		4,2	2,7		5,2	3,4
Nepoznato	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Izvor: *Statistički godišnjak Jugoslavije, Beograd, SZS, 1973, str. 84.*

Iz ovih se analiza može videti da iako je broj samačkih domaćinstava stalan, pa da se i broj onih koji žive izvan braka skoro ne menja, ipak se

njegova unutrašnja struktura znatno izmenila. U posljednjoj se dekadi povećao broj muškaraca i žena koji ne sklapaju brak ili odlažu njegovo sklapanje. Naročito se povećao broj žena koje izlaze iz neuspelih brakova i razvode se.³ To ukazuje na znatnu promenu ženinog položaja u društvu. Žena više ne vidi jedini način svoje egzistencije u okvirima braka, što je bio slučaj u patrijarhalnoj porodici, a posebno izražen u organizaciji porodične zadruge. Žena se danas znatno više zapošljava i obrazuje nego što je to činila pre 30 godina.⁴ Žena sve manje trpi nesretan i neuspeo brak; ona je sve češće u stanju da sama obezbedi samostalan položaj u društvu.

Postoji još čitav niz pokazatelja koji mogu ilustrovati tempo modernizacije naše zemlje, a koji su doprineli razaranju porodične organizacije koja je tradicionalno bila vezana za porodičnu zadrugu. Jedan od tih pokazatelja je i industrijalizacija koja je smanjila udeo poljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu.

Tabela 6

Učešće poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu

Poljoprivredno stanovništvo	1948.	1953.	1961.	1971.
Ukupno	67,2	60,9	47,0	38,2
— muško	65,9	58,9	46,7	36,8
— žensko	51,9	62,8	52,2	39,6

Izvor: *Statistički godišnjak Jugoslavije*, Beograd, SZS, 1973, str. 88.

U bliskoj vezi s ovim procesom dolazi i ubrzan tempo urbanizacije naših naselja, pokretljivost stanovništva, razvoj saobraćajnih mreža. Prema popisu od 1971. godine od ukupno 20,522.972 stanovnika Jugoslavije oko 6 miliona se doselilo iz seoskih naselja u gradska, što znači da je u našim gradovima jedna trećina stanovništva neposredno došla iz sela. Ako se uzme samo aktivno i zaposleno stanovništvo, onda se učešće seoskog stanovništva povećava čak i do 80%. Svi su ovi procesi doveli do razaranja endogamne organizacije našega sela, otvarajući ga prema spoljnom svetu, omogućavajući egzogamne i međunacionalne brakove.⁵

Iz napred izloženih podataka o veličini domaćinstva i porodice može se na posredan način zaključiti da nestaje jedan od važnih atributa porodične zadruge — struktura njenog sastava, njena veličina. Međutim, ovde treba imati u vidu da porodična zadruga varira po svojoj veličini (od 5 do čak 100 članova), te da među malim porodicama može biti porodica zadružnog tipa, kao što i među velikim porodicama može biti porodica nuklearnog tipa. (Zato je pitanje da li povećanje veličine domaćinstva na Kosovu dolazi zbog

³ Broj udovaca i udovica se smanjuje, što je razumljivo ako se ima u vidu da veliki broj pogođenih brakova stari i umire.

⁴ Burić, O.: »Položaj žene u sistemu društvene moći Jugoslavije«, *Sociologija*, XIV/1972, br. 1, str. 62.

⁵ U periodu od 1950. do 1964. godine procent međunacionalnih brakova popeo se od 9,1% na 12,4% u strukturi onih koji su te godine stupali u brak. Regionalna diferencijacija je i ovde izrazita. Među slovenskim nacionalnostima najzatvorenija je slovenačka, a najotvorenija crnogorska. Od neslovenskih nacionalnosti najzatvorenija etnička grupacija je albanska, a najotvorenija mađarska. (Petrović, R.: »Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji«, *Sociologija*, VIII/1966, br. 3, str. 89—104.)

povećanog nataliteta i broja dece u nuklearnoj porodici, ili zbog povećanog broja porodica u domaćinstvu, odnosno da li se povećava broj porodičnih zadruga.)

Međutim, postoji još jedna važna rezerva kod zaključivanja o porodičnoj zadruzi na osnovi njene brojčane strukture. Bogišić je već ranije obrazložio da nema značajnih razlika između zadružne i inokosne porodice u selu, pri čemu je ova druga samo jedan od momenata procesa nastajanja i nestajanja porodične zadruge. »Najveća je zabluda ... što se pripisuje isključivo skupu više porodica u jednoj kući, karakter udruženja (asocijacije), ekonomske kolektivnosti, koja je svojstvena našoj seoskoj porodici, a odriče porodici gde ne postoje ovi međufamilijarni odnošaji.«⁶ Ovo su docnije potvrdili i drugi istraživači porodične zadruge. Halpern smatra da se ne može govoriti o procesu nestajanja proširenih porodica; postoji samo potreba da se postojeći procesi reformulišu. Po ovom autoru postoji transformacija proširenog domaćinstva koja je prelaz od lateralne na linearnu ekstenziju.⁷ Znači da ni takozvana »porodica u užem smislu«,⁸ odnosno ona struktura u kojoj je zastupljena samo nuklearna porodica bez prisustva drugih porodica iste rodbinske linije, nije siguran pokazatelj pomoću koga bi se moglo zaključiti da se ne radi o porodici zadružnog tipa. Svi dosadašnji istraživači ukazuju da je osim formalnih podataka o brojčanoj strukturi porodice potrebno sagledati i sadržinsku stranu, ispitati organizaciju života, unutrašnje međudnose, povezanost sa životnom sredinom, da bi se moglo tačno oceniti radi li se o porodici zadružnoga ili kojeg drugog tipa.

III

Što je to što bi se moglo reći da u savremenoj porodici predstavlja elemente tradicionalne porodične zadruge? To je pitanje koje savremeni istraživači porodice u Jugoslaviji obično postavljaju na suprotan način. Njih više interesuje koliko su se elementi tradicionalnog porodičnog života izmicali ili nestali, što je to što je novo, i koji su to činioци koji ove promene pospešuju a koji ih zadržavaju. Orijentacija na novo i na beg od staroga kao oličenje zaostalosti, konzervativizma i nečega od čega treba što pre pobeći, razumljivo je kad se ima u vidu starija i novija istorija kroz koju su prošli jugoslavenski narodi. Okrenutost ka budućnosti, spremnost da se prihvati novo, vrednujući ga ponekad i nekritički kao bolje, duboko su zahvatili široke narodne mase i pokreću ih ka ubrzanom razvoju. U takvoj jednoj atmosferi često se ne prihvataju ocene naučnih radnika, koji dolaze iz visokorazvijenih zemalja zapada, koji su siti negativnih posledica urbanizacije, industrijalizacije i modernizacije savremenog sveta, i koji gotovo svi iskazuju divljenje prema humanoј organizaciji porodičnog života u tradicionalnoj zadruzi, prema vrednostima međusobnog ispomaganja, kolektivizma, egalitarnosti, demokratije posebnog tipa, prema zajednici u kojoj su deca, ostareli i iznemogli zaštićeni, u kojoj se raspoređuje prema potrebama. Neki ova svoja otkrića romantičarski idealiziraju, želeći da zaustave istoriju i da sačuvaju

⁶ Bogišić, V., *op. cit.*, str. 50.

⁷ Halpern, J.—Halpern, B.: *Serbian Village in Historical Perspective*, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1972, pp. 30 i 43.

⁸ Termin koji je usvojila jugoslavenska zvanična statistika za označavanje porodice koja se sastoji od bračnog para i dece, krvne ili usvojene, za razliku od »porodice u širem smislu« koja sadrži i više ili manje članova bliže ili dalje rodbine.

ovu arhaičnu društvenu organizaciju. Neki ih povezuju s ideologijom i politikom, otkrivajući u porodičnoj zadrugi siguran branič od ekspanzije socijalizma i komunizma.⁹

Ovakvi su stavovi pokretali polemike kroz koje se ukazivalo da se ne sme izgubiti iz vida realnost društvenog razvoja i nužnost da svaki stepen razvoja proizvodnih snaga društva zahteva i odgovarajuće odnose ljudi u proizvodnji, i odgovarajuće oblike njihova udruživanja. U tom su smislu naši poznavaoци porodične zadruge kritikovali neke strane autore i tvrdili da uzrok nestanka porodičnih zadruga ne leži u nekim etičkim principima i idejama,¹⁰ niti da prestanak postojanja porodičnih zadruga leži u nekim psihološkim činiocima.¹¹ Opravdane su i kritike ovih stavova po kojima se naša najnovija istorija i promene koje su nastale u našem društvenom uređenju objašnjavaju time što imamo tradiciju porodičnih zadruga. Međutim, mora se zameriti nekim radikalnim kritičarima koji u negiranju konzervativnih stavova odbacuju i ono što je iz naše tradicije preneto kao trajnija vrednost, kao nešto što se u našem istorijskom razvoju uporno održava. Identifikovanje svega toga zahtevalo bi dulja i sveobuhvatnija istraživanja. Zato ćemo se ovom prilikom zadržati samo na nekim elementima porodičnog života, onima koje možemo okarakterisati kao naše kulturno nasleđe i za koje smo procenili da mogu biti od posebne važnosti za kontinuitet porodična zadruga — savremena porodica. To su npr. podaci o porodicama koje se još uvek održavaju u svom zadržnom obliku, značaj odnosa između nuklearne porodice i srodstva, te prenošenje vrednosti kolektivizma, solidarnosti, egalitarizma i posebne demokratije.

1. Uprkos mnogim činiocima koji već duže vreme deluju na nestajanje porodične zajednice zadržnog tipa, ipak se poneka od njih u ponekom kraju naše zemlje može još uvek naći u svom starom, nepromenjenom obliku. Savremene porodične zadruge pronalazili su i strani istraživači, među ostalima i francuski etnolog Sicard, te američki antropolozi Mosley, Halpern, kao i naši etnolozi Filipović, Kulišić, Barjaktarević, Stojanović, Pavković, Petroska, Krasnići, Konstantinović-Culinović. Jednu od tih savremenih zadruga snimio je 1968. godine naš poznati reporter Kovačević u jednom TV-dokumentarnom filmu. To je bila zadruga Medići, od blizu 60 članova, koja živi nedaleko od Jajca u centralnoj Bosni. O njoj su napisali studije etnolozi Miličević¹² i Gubić,¹³ što je uz snimljeni materijal nesumnjivo dragoceni dokument. Za razliku od navedenih istraživača, koji su uglavnom objavljivali monografije iz raznih krajeva naše zemlje, Petroska je sačinila empirijsko istraživanje o savremenim porodičnim zadržgama na području cele Makedonije.¹⁴

Svakako da su za proučavanje interesantni razlozi održavanja pojedinih zadruga. I u tom pogledu postoji više pretpostavki i polemika. Za nas je važno ne samo da zadruge tu i tamo još uvek postoje, nego da se otkriju oni elementi zadržnog života koji su preživeli sve promene do danas.

⁹ Petrich, Z.: »Opposition between communism and bourgeois democracy as typified in the Serbian zadržga family«, *Illinois Law Review*, 16/1922, No. 6, pp. 423—435.

¹⁰ Mandić, G.: »Radovi E. Sicarda o zadržgi kod Južnih Slovena«, *Historijski zbornik*, III/1950, br. 1—4, str. 376.

¹¹ Filipović, M.: »Moseley, Philip: The Distribution of the Zadržga within South-Eastern Europe«. Prikaz u: *Radovi Vojvođanskih muzeja*, Novi Sad, 1954, br. 3, str. 357.

¹² Miličević, J.: »Porodična zadržga Medići«, *Rad XV kongresa Udruženja folklorista Jugoslavije u Jajcu*, 1968, 1971, str. 65—70.

¹³ Gubić, Lj.: »Porodična zadržga Medići«, *Zbornik krajiških muzeja*, 1969, str. 173—184.

¹⁴ Petroska, B.: »Semejni zadržgi ov SR Makedonia«, *Sociologija sela* (ovaj broj).

2. Sva istraživanja savremene porodice u selu ili u gradu Jugoslavije ne mogu da zaobiđu činjenicu o upornom održavanju bliskih odnosa između porodičnog nukleusa i bliže i dalje *srodničke mreže*. Ta veza nije popuštala ni u kojoj fazi industrijalizacije i urbanizacije. Možda se po tome razlikujemo od ostalih razvijenih zemalja, koje su izgleda u prvim fazama modernizacije često drastično kidale veze između porodice i srodstva i dovodile porodicu u stanje usamljenosti i otuđenosti, da bi se sad opet, u periodu postindustrijskog razvoja, ponovo vraćale srodstvu — iako na drugojačiji, nov način. Sa izuzetkom mažda nekih regiona pod jačim uticajem srednjeevropske kulture, mi nismo nikad imali to otuđivanje porodice od srodničke mreže; ta veza se naprotiv održavala i u fazama radikalnog kidanja s prošlošću, igrajući važnu ulogu u procesu modernizacije celokupnog društva, a time i porodice.

»... Netaće zadruga ali će njen duh ostati ... Duh međusobnog pomaganja ostaće u običaju u vidu mobe, jer ono što je osnovni cilj, više nego zajednički život, to je izvući iz zemlje maksimum onog što ona može dati. Stoga se zaboravljaju porodične raspore ... duh zadruge ne umire sa deobom, ostaje moba, to će reći običaj *međusobnog pomaganja*, koji čini jednu od najstarijih tradicija slovenskih zemalja na jugu.«¹⁵ Ove konstatacije i predviđanju Sicara ostaju važeća i danas. »Zadruge su formalno nestajale ali su deobe često bile nepotpune, zajednički su se i dalje koristila njena osnovna dobra: bunar, kola, mlin, plug, zajedničko pokapanje mrtvih« ... »zadržale su se 70-tih godina našeg stoleća stare porodične zadruge« ... »u kolektivnoj svijesti stanovnika Hrvatskog Zagorja, još žive stare vrijednosti društvenog ponašanja.«¹⁶ »Stalne deobe zadruga dovele su do većeg broja malih grupa. Pa ipak, uzajamna pomoć se nastavlja kad se grupa izdela i to u radu, pozajmici, novcu koji se pozajmljuje bez interesa.«¹⁷ »Mada su domaćinstva manja, krug porodice uži i današnji život na selu više modernizovan nego ranije, elementi zajednice i njene vrednosti se održavaju. Mada zajednički modeli proizvodnje i potrošnje ne spajaju više šire grupe srodnika ... ostaju jaka osećanja kolektivne solidarnosti, kao i čvrst moralni imperativ u odnosu na srodstvo.«¹⁸ »Usprkos svemu, ideje o srodstvu ostale su manje-više iste kao što su uvek bile.«¹⁹

Vrednosti koje se odnose na međusobnu ispomoc i na kolektivni život krvnih srodnika, prisutne su danas ne samo u selu već i u gradu te u međusobnim odnosima seoskih i gradskih porodica. Nekad je to materijalna ispomoc — kroz učesće gradskih porodica u sezonskom radu kod rodbine u selu, ili pomoc seoske porodice gradskoj u namirnicama i ishrani. U gradskim porodicama otvorena su vrata rodbini iz sela kad dolazi u grad da se leči, da obavlja neke poslove, da školuje svoju decu, da traži zaposlenje. »Okolo jedne petine u uzorku od 50 radnika iz Beograda izjavilo je da im je neko od rođaka našao zaposlenje.«²⁰ Intervencija rodbine zadire u sve oblasti: u odgoj, vaspitanje, obrazovanje; deca su uvek okružena zidom rodbinskih

¹⁵ Sicard, E.: »Osnovni elementi jugoslovenske porodične zadruge«, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1936, knj. XLIX, str. 575.

¹⁶ Konstantinović—Čulinović, V.: »Posljednje porodične zajednice u Hrvatskom Zagorju«, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 45, 1971, str. 447.

¹⁷ Halpern, J.—Halpern, B., *op. cit.*, str. 43.

¹⁸ Simić, A.: *The Peasant Urbanities*, Seminar Press, 1973, p. 51.

¹⁹ Hammel, E. A.: »Economic change, social mobility and kinship in Serbia«, *Southwestern Journal of Anthropology*, XXV 1969, No. 2, p. 195.

²⁰ *Ibid.*, str. 194.

veza. Ne samo nevolja, nego se i sreća deli sa rodbinom, pa bilo gde da se nalazi. Za svadbu ili svetkovine dolazi se čak iz inostranstva da se zajedno podele srećni trenuci. Seoske, kao i gradske svadbe, dobijaju gigantske razmere i nisu izgubile starinske običaje. Izmenjena je ponekad samo forma: npr. u svadbu se ide automobilima mesto konjima, mladencima se daruju elektrificirana kućna pomagala umesto zanatskih rukotvorina i sl. Pomoć rodbine u organizaciji ovako važnih događaja, kao i pomoć mladima u zasnišanju domaćinstva, veoma je važna.

Čvrste veze koje postoje između uže i šire porodice naši savremeni istraživači retko ili samo uzgred ispituju. Ove se pojave uzimaju kao opštepoznate činjenice koje odgovaraju prirodnom redu stvari. No one bude interese stranih istraživača, koji otkrivaju snagu i upornost održavanja rodbinskih veza u savremenoj istoriji naših naroda.

U novijoj jugoslavenskoj literaturi bliskost veza između porodice i srodstva otkriva se uglavnom u ekonomskim istraživanjima o standardu stanovništva, pri utvrđivanju porodičnog budžeta. Primanja koja se dobijaju uaturi ili koja proističu iz raznih usluga gradske porodice rodbini iz sela, ili seoske porodice rodbini u gradu, nigde se ne iskazuju, iako značajno podižu porodični standard. Često nezaposlene žene, domaćice, povremenim radom u seoskim domaćinstvima svoje rodbine značajno doprinose porodičnom budžetu. U jednom se istraživanju pokazalo da oko polovina svih porodica provodi svoj godišnji odmor u selu, pomažući u glavnim poljoprivrednim radovima.²¹ Uopšte, godišnji se odmori umnogome uspevaju realizovati zahvaljujući pomoći rodbine. Rodbina čuva ili prima decu k sebi, ili se cela porodica seli preko leta kod onoga ko ima kuću za odmor. To je momenat rodbinskog okupljanja koje u svojoj rekreativnoj ulozi liči na negdašnju porodičnu zadrugu. Međusobno rodbinsko ispomaganje nesumnjivo je imalo pozitivnog značaja za naš društveni razvoj. Međutim, jaka privrženost rodbini i vrednosti koje obavezuju da se srodniku po svaku cenu pomogne — dovodi do niza negativnih pojava. Po oceni Kostića, *familijarizam* predstavlja ozbiljnu prepreku bržem razvoju našega društva.

3. Kontinuitet između tradicionalne porodične zadruge i savremene porodice, nesumnjivo je najizrazitiji na polju *vrednosti*. To ćemo pokušati pokazati u odnosu na one vrednosti koje su se najduže zadržale, a to su kolektivizam, solidarnost, egalitarizam, demokratičnost.

Vrednost *kolektivizma* je u nas još uvek na visokoj ceni. Međutim postoje razna shvatanja kolektivizma. Još je Bogišić pre 100 godina vodio polemiku oko ovoga svojstva porodične zadruge. »Zabluda je bila misliti, da u našoj seoskoj porodici celina apsorbuje pojedinca ... konstatovano je najnovijim ispitivanjem, da ovde, kao i svuda, ličnost ne gubi svoja prava i da ih znade čuvati. Zabluda je bila mešati kolektivni karakter seoske porodice sa komunizmom prvih hrišćana . . .«.²²

Ako se u nas tada još nije smatralo da je kolektivizam antipod individualizmu, onda se tim pre danas — kada je pojam kolektivizma doživeo svoju evoluciju — to još manje čini. Transformacija ove vrednosti išla je uporedo s transformacijom porodice. Kolektivizam je sve manje značio zajednicu stanovanja i posedovanja, a sve više kolektivno učestvovanje u

²¹ Burić, O.: *Promene u porodičnom životu nastale pod uticajem ženine zaposlenosti*, Beograd, IDN, 1968, str. 91—92.

²² Bogišić, V.: *op. cit.*, str. 200-1.

značajnim događajima rodbine, u uzajamnom ispomaganju i saosećanju. To znači da kolektivizam u porodici danas određuju pre svega osećanja kolektivnog priradništva određenoj srodničkoj liniji. Kod nekih je to samo bliža rodbina, kod drugih doseže i do udaljenih srodnika. Varijacije se pojavljuju i s obzirom na mušku i žensku liniju. Iako neki važni oblici održavanja srodničkih veza po muškoj liniji i danas važe, naročito u selu — kao što je to pokazao Hammel,²³ srodstvo po majčinoj liniji, ako na neformalnom planu, dobija na svom značaju (naročito u gradu). Ženina majka prva priskače u pomoć kod svojih udatih kćeri i često čini stožer rodbinskog okupljanja. Nije redak slučaj da muževi postaju privrženiji ženinoj rodbini nego svojoj. U šaljivom obliku postali su poslovični pitanje i odgovori: »Odakle si«? — »Odande odakle mi je i žena«.

Osećanje kolektivnog pripadništva srodnici ispoljava se i kroz osećanja *solidarnosti* s njima. Pomoći svome u nevolji — moralni je imperativ koga retko ko sme prekršiti. Poznata je činjenica da mladi, koji se danas školuju i društveno napreduju, retko zaboravljaju osobe iz svoje porodice koje su im pomogle. To je obaveza koja se smatra prirodnom i koja se nastoji održati. Kolektivizam i solidarnost u rodbinskoj pripadnosti ne znače da se unutar srodničke grupe ne nalazi nerazumevanja i neslaganja. Dramatične promene kroz koje prolazi savremena porodica dovode, ne tako retko, do težih posledica. No ipak, uprkos raznim iskušenjima, čini nam se da vrednosti i moralne norme vezane za kolektivizam i rodbinsku solidarnost nisu ozbiljno ugrožene.

Danas je *vrednost kolektivizma prešla granice porodice i srodstva*, dobila daleko širi obim i univerzalniji karakter. To je dug i složen proces, isprepleten mnogobrojnim činionicima, tako da je teško hvatati njegove veze s prvobitnim začecima ili u porodičnoj zadruzi tražiti direktnu, uzročno-posledičnu vezu s konkretnim kolektivističkim shvatanjima i pojavama koje su vezane za našu društvenu stvarnost. U svojoj osnovnoj, suštinskoj određenosti, vrednost kolektivizma u društvenom kao i u rodbinskom kontekstu ima zajedničkog začetnika u porodičnoj zadruzi, u kojoj je vekovima održavana i negovana. Naravno da je na širem, neporodičnom polju, ova vrednost dobila univerzalniji karakter a samim tim i humaniji sadržaj. U nas se danas pod kolektivizmom nikako ne podrazumeva kolektivan život u kome se gubi individualnost, već se podrazumeva pre svega solidarnost, te takvi uslovi rada i života koji obezbeđuju da napredak i sloboda svakoga pojedinca budu uslov slobode i napretka za sve. Počevši od seoskih moba u obavljanju poljoprivrednih radova, preko zajedničkih akcija stanovišta u mesnim zajednicama — radi podizanja objekata od zajedničkog standarda, pa do omladinskih radnih akcija i raznih drugih širokih akcija solidarnosti u manje razvijenim, zaostalim i siromašnim krajevima naše zemlje, potvrda su duha kolektivizma, shvaćenog onako kako smo ga definisali.

Uz vrednosti kolektivizma i solidarnosti slične korene vuče i vrednost *egalitarizma* — čiji je ekvivalent u sistemu vlasti: ravnopravno odlučivanje — *demokratija*.

Mnogi istraživači porodične zadruge smatraju da je egalitarizam ili posebna vrsta ravnopravnih odnosa u odlučivanju, ono što razlikuje porodičnu zadrugu Južnih Slovena od svih ostalih oblika tradicionalnih proširenih

²³ Hammel, E. A., *op. cit.*

porodica. U tom pogledu Bogišić je video razliku s porodicama ostalih tipova. Mandić također smatra da se razlike sastoje u demokratičnosti. »... Zadržno uređenje je demokratsko, a kod očinsko 'velike porodice' u Rusiji, autokratsko. U prvom, domaćina skidaju i biraju, dok u drugom postoji neograničena vlast 'boljšaka', koji je apsolutni glavnik sve do svoje smrti...«²⁴ Ilić iznosi svoja istraživačka zapažanja: »... kuća čim posumnja u ispravan rad domaćina, ima pravo da ga smeni, a u krajnjem slučaju može ga i odeliti« ili »domaćinova vlast nije apsolutna. U većini slučajeva ona je ograničena voljom ostalih članova kućne zajednice, tj. kućnim savetom.«²⁵ Sicar ocenjuje da »... što se tiče vlasti domaćina, ona ne liči na vlast pater familiasa. U upravi domaćin traži savet ostalih, u raspolaganju imovinom rešava zadržni skup glasanjem koje treba da je jednoglasno«, ili »... nasuprot pravu zapovedanja koje ima pater familias, zadrugari priznaju domaćinu samo pravo savetovanja.«²⁶ Mosely daje najjezrovitiju definiciju demokracije u porodičnoj zadrugi: »Odluke o svim poslovima zadruge donose svi oženjeni muškarci zajedno.«²⁷ Najsistematičniju analizu bitnih razlika između patrijarhalne i zadržne porodice dao je Bogišić kada je još 1880. godine polemisao s pravnicima i zakonodavcima o porodici. Posmatrajući samo jedan element porodične organizacije — porodičnu imovinu, on po logički doslednom postupku uočava bitne razlike između dva u to doba osnovna tipa porodice: gradske — ili, kako je zove, rimske (ustvari patrijarhalne porodice) s jedne strane i porodične zadruge u selu s druge strane.²⁸ Dajemo uporedbu tih dvaju tipova, parafrizirajući Bogišića:

Varoška porodica

- a) Otac porodice, kao u rimskoj porodici neograničeno raspolaže celom imovinom, nemajući potrebe da traži pristanaak ijednoga člana porodice.
- b) Za života kao i za slučaj smrti, otac može slobodno raspolagati imovinom, osim ako pozitivni zakon raznih zemalja ne zadržava što u korist dece.
- c) Otac ostaje starešina i upravitelj porodice i kad iznemogne; drugi ga toga ne mogu lišiti bez njegove volje, a ako ga zamene, u njegovo ime radi zastupnik.
- d) Pošto otac porodice može raspolagati domaćom imovinom autoriteta propria, prirodno je da je može i deliti još za života među svojom decom, ali niko nema prava da ga na to prisiljava.
- e) Pravilo je, dakle, da se imovina deli tek posle smrti oca porodice; to je normalno jer se sa starešinom tako reći završava porodica.

Zadruga

Starešina nema pravo da raspolaže porodičnom imovinom bez pristanka punoletnih članova zadruge.

Kako za života starešina ne može ničim raspolagati bez pristanka zadrugara, tako ne može ni testamentom raspolagati zadržnom imovinom.

Starešina, mlad ili star, može uvek biti zamenjen, ako zadrugari smatraju to nužnim i korisnim.

Svaki muški punoletni zadrugar po pravnom običaju može tražiti deo zajedničke imovine, koji mu pripada kad god mu se sviđi.

Nakon smrti starešine zadruge zamenjuje ga drugi, ali to je sve, pošto deoba imanja ne zavisi ni od čije smrti; iza toga se nastavlja funkcionisanje porodice kao i pre.

²⁴ Mandić, O., *op. cit.*, str. 379.

²⁵ Ilić, A., *op. cit.*, str. 57. i 83. Vidi i Matanović, A.: »Pravni položaj domaćina u kućnoj zajednici Crne Gore«, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1927, knj. XXXI, str. 413—422.

²⁶ *Ibid.*, str. 572—573.

²⁷ Mosely, P.: »Adaptation for survival: the Varžić zadruga«, *The Slavonic and East European Review*, 1942—1943, p. 148.

²⁸ Bogišić, B.: *O obliku nazvanom inokoština u seoskoj porodici Srba i Hrvata*, Beograd, 1927, str. 171. (Biblioteka za pravne i društvene nauke, Knj. I.)

Sistem odlučivanja kad se radi o tako važnom pitanju kao što je svojina, nesumnjivo najbolje otkriva stepen demokratičnosti unutarporodičnih odnosa, a na posredan način i stepen demokratičnosti celoga društva.

Forme zadružne demokratije se razlikuju. Ilić smatra da je vlast starešine zadruga više ograničena u Srba i Hrvata nego u Crnogoraca. U Crnoj Gori domaćin kuće nije uvek dužan polagati računa kućnoj zajednici. »Pri otuđenju imovine mora da se saglasi Savet jednoglasno (Srbija), samo stariji (Crna Gora), većina (Hrvatska).«²⁹ Konstantinovićeva smatra da je ta razlika najizraženija kad se izvrše poređenja sa zadrugom Hrvatskog Zagorja. »Razlika u unutarnjim međusobnim odnosima bila bi u dosta jakoj demokratiji odlučivanja, nasuprot apsolutnom pravu odlučivanja glavara Dinarske zadruge. Stoga žena-gospodarica zajednice u Hrvatskom Zagorju nije izniman slučaj.«³⁰ To ukazuje da su se razlike ispoljavale i u pogledu ženina položaja u zadrugi. Slične konstatacije daje i Ilić za položaj žene u Crnoj Gori: »Žene u starijim godinama ulaze u Savet, vrlo često starija žena, majka, glavni je savetodavac u Crnoj Gori.«³¹

Istraživanja su pokazala da je žena i u Bosni i Hercegovini imala pravo glasa. U Srbiji, verovatno pod jačim uticajem Orijenta, ovaj se element demokratije izgubio, tako da je demokratija bila samo za muškarce, dok žene nisu mogle biti ni članovi Saveta, a još manje starešine zadruga.

Valja takođe napomenuti da demokratski sistem donošenja odluka u zadrugi nije isključivao unutrašnju hijerarhiju odnosa u sprovođenju tih odluka. Svaki je član bio dužan iskazati poslušnost starešini zadruga, a posebno ako je to bio maloletnik ili žena.

Prema tome, bez obzira na razne varijetete, sistem ravnopravnog odlučivanja bio je uglavnom vezan za odrasle muške članove zadruga. Uzimajući u obzir poseban sistem moći, posebnu strukturu autoriteta, zadruga je funkcionisala po obrascu takve demokratije koja čini da se ovaj oblik porodične organizacije razlikuje od svih drugih oblika proširene porodice. U stvari, demokratsko ustrojstvo zadruga je njena *differentia specifica*.

Važno je, međutim, uočiti da je ovaj poseban oblik demokratičnosti bio vezan za porodicu kao proizvodnu jedinicu društva, može se čak reći i jedinu. Tokom više vekova pod uslovima okupacije naše je stanovništvo potisnuto u sela, gde se odvijao skoro celokupan njegov život. Veoma tanak sloj gradskog stanovništva dugo su sačinjavali uglavnom doseljenici, Grci, Cincari i drugi. Organizacija toga društva nije znala za druge društvene institucije osim porodice i seoske opštine. Prema tome, demokratičnost odlučivanja obuhvatala je osnovne proizvođače tog doba: poljoprivredne proizvođače — članove zadruga. U razmatranju kontinuiteta demokratičnosti kao posebne vrednosti sa našom savremenom porodicom, treba uzeti u obzir da zadruga nije bila samo proizvodna jedinica, odnosno integrisan kolektiv proizvođača osnovnih dobara društva, već da je ona imala i svoju posebnu strukturu kao osnovna prokreativna jedinica društva. Zadruga je bila sastavljena od nuklearnih porodica koje su u pogledu bračnih veza bile potpuno jasno izdiferencirane. Nuklearna porodica nije bila individualni vlasnik imovine pa su se mnoge njene funkcije obavljale u okviru zadruga. Ipak je u sferi bračnih i porodičnih

²⁹ Ilić, A., *op. cit.*, str. 85.

³⁰ Konstantinović-Čulinović, V., *op. cit.*, str. 448.

³¹ Ilić, A., *op. cit.*, str. 84.

odnosa ostajala da vlada jasna segregacija po polu i starosti, i u njoj nije moglo biti reči o demokratskom odlučivanju. Uvek se znalo ko je starešina i glava porodice.

Polazeći od ove činjenice, savremena nuklearna porodica nije mogla naslediti egalitarizam i demokratičnost odlučivanja od nuklearne porodice u u praktičnoj zadruzi. Odnosi potčinjenosti žene u odnosu na muškarca u nuklearnoj porodici porodične zadruge docnije su samo učvršćeni zakonom o braku (koji je bio zasnovan na patrijarhalnoj porodici rimskoga prava). Za egalitarizam odnosa u porodici žena se tek morala boriti. Ta borba još nije završena, iako je pobedom naše revolucije žena dobila ravnopravan položaj s muškarcem u društvenom sistemu.

Na širem pak planu, u društvenom kontekstu, vrednosti egalitarizma i demokratičnosti našle su svoj kontinuitet. Ipak treba naglasiti da bi u savremenim oblicima naše demokratije bilo teško tražiti direktnu uzročno-posledičnu vezu s onim demokratskim odnosima koji su u svojoj posebnoj formi postojali u porodičnoj zadruzi. Osnove na kojima su iznikli negdašnji društveni odnosi toliko su različite od savremenih da bi bila teška vulgarizacija izjednačavati ih. Međutim, isto kao i kod vrednosti kolektivizma i solidarnosti, demokratičnost i egalitarizam imaju svoje duboke korene u našem društvenom biću, u društvenoj organizaciji koja ih je vekovima održavala i negovala. Evolucija ovih vrednosti dala im je samo univerzalniji i humaniji karakter, stvarajući u narodu takav mentalitet koji je uvek osetljiv na apsolutističku vlast, na društvene nepravde, na sve ono što se danas u nas zove »neopravdane socijalne razlike«, »otuđena vlast«, »vlast birokratije, tehnokratije« i drugo. Možda se pored ostalog i time može objasniti svesrdno i široko prihvatanje svake akcije koja ide na smanjivanje neopravdanih socijalnih razlika, na ukidanje centara otuđene moći, kao i na razvijanje i unapređivanje sistema neposrednog odlučivanja i participativne demokratije u svim oblastima našega života.

Na kraju, posmatrajući kontinuitet između porodične zadruge i savremene jugoslavske porodice, možemo konstatovati da iako je ovaj oblik porodične organizacije skoro sasvim nestao, ipak su se neke njene važne vrednosti zadržale i prenele na savremenu porodicu. Ali ne samo na nju: one danas žive i u mentalitetu i u raspoloženju širokih narodnih slojeva.

Summary

THE FAMILY ZADRUGA AND MODERN YUGOSLAV FAMILY

The sociological continuity between the traditional and modern family should be observed through the size of the family, the continuation of family relations, and the preservation of such values as collectivism, solidarity, egalitarianism and democracy.

The practice of more than one family living together has almost disappeared from our society. Statistical data indicates that during the last fifty years, the average number of members in a household has decreased from 5.1 to 3.8. This indirectly suggests the break up of the zadruga structure. Significant regional differences exist in the rate of decrease of large family households. In the regions where there were always smaller households, the rate of size decrease has been slower (Slovenia, Vojvodina), while where there were large households (Serbia,

Bosna and Hercegovina, Macedonia), the rate has significantly increased. However, exceptions to this rule are such areas as Montenegro, with the smallest decline of large households, and Kosovo, where the number of household members has even increased.

To analyze the change in the traditional family, data on inhabitants who are not married are also significant. During the last decade, the number of singles has increased (mostly men) as well as the number of divorcees, which in this case, has been mostly women. The agricultural population in relation to the total has reduced from 67.2% to 38.2% between 1948 to 1971. More than one third of the cities' inhabitants have come directly from the village. The population migration has thus fractured the structure of endogamy and significantly increased national and regional exogamy.

Therefore one of the attributes of the family *zadruga* has disappeared, i.e. the size of households. However if one wants to see elements of a family *zadruga* in a modern family, it is necessary to examine the organizational structure of living, internal relations, and the ties between the household and the living environment. We can confirm that a very close kinship still exists between the family nucleus and relatives. This has not been weakened by the process of modernization and industrialization, nor urbanization of the villages. However, the continuity between the traditional family *zadruga* and the modern family is most clearly obvious in the area of values. Collectivism, which is seen through the strong net-like family-relative ties, is present today through the feeling of solidarity not only within the nucleus of the family and their kinsmen, but on a much wider scale. Consequently today this value does not mean collective living in which individuality is lost, but rather such conditions for living and work which guarantee that the advance and freedom of each individual to be the condition for the freedom and advance of everyone.

That, which the family *zadruga* was once most noted for over all other types of large families, was the principle of egalitarianism. However, egalitarianism and democratic decision making were not characteristic within the family nucleus of the family *zadruga*, such as they have not been characteristic to the later, more modern form of family organization. The subordination of the woman and children to the man in the family nucleus within the framework of the family *zadruga* was later strengthened by marital laws which were based on Roman patriarchic principles.

We feel, therefore, that, although the type of family organization known as the family *zadruga*, has almost ceased to exist, the continuation of its principles can be seen in the behaviour, mentality, and disposition of a considerable national stratum.

Резюме

СЕМЕЙНЫЙ КООПЕРАТИВ И СОВРЕМЕННОЕ ЮГОСЛАВСКОЕ СЕМЕЙСТВО

Социологический континуитет между традиционным и современным семейством надо рассматривать в аспекте величины семейства, поддержания родственных связей и сохранения ценностей как коллективизм, солидарность, эгалитаризм и демократизм.

Совместная квартира и жительство большего числа семейств — явление которое почти совсем исчезло из нашего общества. По статистическим данным за последних 50 лет среднее число членов в домохозяйствах уменьшилось с 5,1 на 3,8 что косвенным образом указывает на разложение коллективной организации нашего семейства. Обнаружены значительные региональные различия в темпе уменьшения величины домохозяйства. В районах, где и раньше существовали мелкие домохозяйства темп уменьшения более замедленный (Словения, Воеводина) а там где и раньше существовали крупные домохозяйства (Сербия, Бо-

ссия и Герцеговина, Македония) обнаружен более ускоренный темп. Между тем, некоторые районы Черногории, у которых обнаружено самое сильное уменьшение величины домохозяйства и Косове, где даже увеличилась численность домохозяйств, составляют исключение.

Для анализа изменений в традиционном семействе большое значение имеют данные о жителях вне брака. За последнее десятилетие увеличилось число членов не состоящих в браке, в большой степени холостяков. Сельскохозяйственное население в сравнении с общей суммой понизилось с 1948. г. по 1971. г. от 67,2% на 38,2%. Из совокупного городского населения больше трети непосредственно перешло из деревни в город. Подвижность населения разбила рамки эндогамии и в значительной мере увеличила национальную и региональную экзогамию.

Исчезает значит, один из атрибутов семейного коллектива: численность домохозяйства. Поскольку желаем утвердить элементы семейного кооператива в современном семействе, необходимо рассмотреть организацию жизни, внутренние отношения и связанность домохозяйства с жизненной обстановкой. Можно констатировать тесную связь между семейным нуклеусом и более близкими и отдаленными родственниками. Эти связи не нарушены даже ни в процессе модернизации, индустриализации и урбанизации села.

Но, континуитет между традиционными семейными кооперативами и современным семейством самые присущие в области ценностей. Коллективизм, который выражен и в тесной связи родственной сети заключается ныне в чувстве солидарности не только внутри нуклеарной семьи и родственной группы, а гораздо шире. Поэтому в настоящее время, эта стоимость не подразумевает коллективное жительство в котором исчезает индивидуальность, но такие условия жизни и работы обеспечивающие прогресс и свободу каждого индивида как условие свободы и прогресса для всех.

То что раньше в большей степени отделяло семейный кооператив от других видов сложного семейства ценность эгалитаризма. Между тем, эгалитаризм и демократизм не были свойственны нуклеарному семейству в рамках семейного кооператива, а также и позднее в современных видах семейной организации. Подчиненность женщины и детей мужчине в нуклеарной семье в рамках более широкого кооператива, позднее утверждены законом о браке обоснованном на римском патриархальном праве.

Следственно, можно заключить, что хотя вид семейной организации принятый как семейный кооператив почти полностью исчез, континуитет с ним поддерживают поведение, менталитет и настроение широких слоев.